

Van *Flamenpolitik* naar *Niederlandepolitik*

door

Bruno YAMMINE

Résumé

Dans cet article la genèse de la *Flamenpolitik* pendant la Première Guerre Mondiale est réinterprétée. Jusqu'à l'heure actuelle les historiens n'ont jamais expliqué d'une façon convaincante la causalité de cette politique. Or, pourquoi les allemands ont-ils entamé cette *Flamenpolitik*? La réponse que l'on propose est formulée par l'examen de l'évolution de l'Etat prusso-allemand à partir de 1740 et par l'observation du développement du nationalisme et de l'expansionnisme de l'Allemagne (et de la Prusse) par rapport aux Pays-Bas. La *Flamenpolitik* correspond d'une part à une tendance politico-économique allemande de la longue durée et elle est, d'autre part, le résultat du contexte dans lequel les buts allemands pendant la guerre se sont dévoilés.

De bedoeling van dit betoog is om door een kritische herinterpretatie van de Duitse (en Pruisische) machtspolitiek in de periode lopende van de 18de eeuw tot 1914 te komen tot een nieuwe visie op de (genese van de) *Flamenpolitik*. Voor alle duidelijkheid: met *Flamenpolitik* wordt de imperialistische politiek bedoeld die Duitsland gedurende Wereldoorlog I in België voerde. Het doel ervan was allereerst de Belgische vijand te verdelen (*divide et impera*) en ten tweede de *goodwill* op te wekken van het neutrale Nederland. Hiervoor werd een zeer klein deel van de Vlaamse Beweging (15.000 man) door de Duitsers ingeschakeld. Deze Vlamingen die hun medewerking verleenden aan de Duitse politiek worden "activisten" genoemd.

De middelen om voornoemde politiek te verwezenlijken waren de vernederlandsing van de Gentse Universiteit en de bestuurlijke scheiding van België, doorgevoerd in 1917. Het activisme is op zich nauw verbonden met het ontstaan van de Frontbeweging. Beide hadden dan weer een diepgaande invloed op de Vlaamse Beweging na 1918.¹ Het is inderdaad gedurende de Wereldoorlog dat de kiemen gezaaid zijn

¹ VAN HEES, P., "Activisme", *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging (NEVB)*, Tielt, 1998, p. 205-224.

voor de polarisering binnen de Vlaamse Beweging, waarbij een groep loyale flaminganten *linea recta* kwam te staan tegenover zij die een onverzoenlijk anti-belgicisme huldigden.

GANGBARE HYPOTHESES OMTRENT DE GENESE VAN DE *FLAMENPOLITIK*

De betekenis van de *Flamenpolitik* voor de verdere geschiedenis van ons land was groot. Nochtans heeft men tot op heden geen sluitende verklaring kunnen geven betreffende de genese van de *Flamenpolitik*. Oscar von der Lancken-Wakenitz, hoofd van de Belgische *Politische Abteilung* in het bezettingsapparaat van het Rijk noemde het "Eine Improvisation".² Veel historici hebben hieruit afgeleid dat de hele politiek een *ad-hoc* improvisatie was. Welnu, dit strookt geenszins met de feiten. Het toont nog maar eens aan hoe kritisch en zorgvuldig de historicus met elk begrip moet omgaan. Zeer zeker ging het om een improvisatie, wanneer daarmee bedoeld wordt dat men in woelige tijden van oorlog die politiek als het ware ineens heeft moeten knutselen. Dit betekent echter niet dat de ideologie van de *Flamenpolitik* niet kan beantwoorden aan grondslagen die voordien reeds gelegd waren.

Een tweede stelling was dat de *Flamenpolitik* beantwoordde aan een groots, vooropgezet, plan. Onderzoek in de jaren 60 van de 20ste eeuw heeft echter uitgewezen dat in de archieven van de Duitse ambassade te Brussel (in de decennia vóór 1914) niets te vinden is wat deze stelling ondersteunt.³ De derde veronderstelling kan men als het ware de antithese noemen van de voorgaande. Zij gaat ervan uit dat alles verklaard kan worden door te zoeken naar een kleine kring van "verantwoordelijken". Historici die de kringen rond Kanselier Bethmann-Hollweg of rond Gouverneur-Generaal von Bissing onderzochten, vonden echter bitter weinig resultaat.⁴ De vierde hypothese is afkom-

² *Ibidem*.

³ GOTOVITCH, J., "La légation d'Allemagne et le Mouvement flamand entre 1867 et 1914", *Revue pour Histoire Belge et Philologie-Belgisch Tijdschrift voor Geschiedenis en Filologie*, 45de jaargang, 1967, p. 438-478.

⁴ NELDE, P.H., "Nieuw licht op de Flamenpolitik", *Wetenschappelijke Tijdingen*, 27de jaargang, nr. 5, september-oktober 1968, p. 325-238; de stellingen van Lode Wils hieromtrent zijn te vinden in het debat gevoerd op 15 november 1974 (werkzitting 2A), opgenomen op band en dan uitgetikt in VOS, L., *De Vlaamse Beweging tijdens de Eerste Wereldoorlog, Handelingen van het colloquium ingericht te Leuven op 15 en 16 november 1974 door de afdeling Geschiedenis van de 19de en 20de eeuw: Departement Geschiedenis - Katholieke Universiteit Leuven*, Leuven, 1974, p. 24-31; BRANS, J., "De oorsprong van de "Flamenpolitik" van Bethmann-Hollweg", *De Vlaamse Beweging tijdens de Eerste Wereldoorlog, Mededelingen van het Colloquium ingericht te Leuven op 15 en 16 november 1974*, Leuven, 1974, p. 21-30.

stig van Hendrik Elias. In zijn *Geschiedenis van de Vlaamse Gedachte* benadrukte hij de continuïteit tussen het activisme en het vooroorlogse flamingantisme. Lode Wils toonde in 1974 in zijn toen spraakmakend – en overigens nog steeds uiterst lezenswaardig – werk *Flamenpolitik en Activisme* echter aan dat dit niet klopte. De *Flamenpolitik* was louter een Duitse machtspolitiek en kan alleen in die termen begrepen worden. De Vlaamse Beweging was slechts een pion op een groot schaakbord.⁵

EEN NIEUW ONDERZOEKSVORSTEL

Problematisch is dat de *Flamenpolitik* in alle historische werken blijkbaar *ex nihilo* komt gevallen. Het lijkt wel alsof er vóór 1914 geen Duitse druk naar België en Nederland was. Maar was dit wel het geval? Heeft men in de gangbare onderzoekshypothesen wel voldoende rekening gehouden met een mogelijke Pruisisch-Duitse machtspolitiek tegenover België en de Nederlanden vóór het uitbreken van de oorlog? Met andere woorden: is de *Flamenpolitik* een uitloper van een Pruisisch-Duitse ideologische, economische en strategische trend op lange termijn? En, indien ja, ging het dan in de decennia vóór de oorlog dan om een trend die zich richtte op Vlaanderen, op België of op de hele Nederlanden? Laten we om dit te onderzoeken het geografische kader uitbreiden tot de hele Nederlanden. De tijdsspanne wordt uitvergroot tot de periode tussen 1750 en 1914.

Centraal in deze nieuwe aanpak staat het tot stand komen van het zogenaamde, Duitse militair-industriële complex in de jaren 1880. Later komen we terug op wie er allemaal betrokken was in dit zeer omvattend weefsel. Het doel of, beter gezegd, de "grootste gemene deler", die we bij Duitse nationalist, imperialisten, militairen, politici, academici, enz. terugvinden was het verwerven van economische en militair-strategische posities binnen de Lage Landen. Dat was de inzet van de Duitse politiek (*sensu lato*) ten aanzien van Noordwest-Europa.

Waarom nu wenste het Rijk zoiets na te streven? Het antwoord hierop ligt besloten in de enorme, geopolitieke betekenis van dit gebied. Allereerst was er de aanwezigheid van de havens (zowel die van Antwerpen als de kanaalhavens). Ten tweede waren er de (toen weinig ontgonnen) steenkoolmijnen in het noorden van België. Zij konden

⁵ ELIAS, H.J., *Vijfentwintig jaar Vlaamse Beweging 1914-1939*, I, Antwerpen, 1969, p. 30-31; WILS, L. *Flamenpolitik en activisme*, Leuven, 1974, p. 254.

eventueel een verbinding tussen Antwerpen en het ertsrijke Rijn- en Ruhrgebied vormen. Met name het Duits-Vlaams tijdschrift *Germania* – waarover later meer – toont ontegensprekelijk aan dat Duits-nationalisten zich zeer wel bewust waren van de betekenis van deze Vlaamse steenkool. Duitsland was dan zogezegd de aangewezen beschermer om dit gebied voor de Vlamingen veil te houden.⁶ *Last but not least* is er natuurlijk het feit dat de havens een levensnoodzakelijke troef vormden als uitvalsbasis bij een mogelijke oorlog tegen het Verenigd Koninkrijk. Vooral Antwerpen schijnt hierin cruciaal te zijn geweest. Een mogelijke Duitse Rijnmonding en oorlogshaven was ontegensprekelijk een economische en strategische troef. Eerder in de 19de eeuw, tijdens de napoleontische oorlogen, was het kapitale belang van deze haven als schakel tussen het continent en het Britse Rijk al aan bod gekomen.

We kunnen in dit onderzoek drie fases onderscheiden die als variabel kunnen omschreven worden. Fase A, vanaf 1740, kunnen we omschrijven als de precondities voor het vormen van een militair-industrieel complex. Fase B omvat de uitbouw van het complex (°1880). Fase C is die van het actief imperialisme. Zij begint aan het eind van de jaren 1890 en vindt haar uitkristallisering in de augustusmaanden van 1914. Bij deze drie variabele tijdsperioden die elk een eigen betekenis hebben, vallen steeds drie constanten te onderzoeken. Ten eerste : wat was de politieke ontwikkeling van Duitsland/Pruisen en de Duitse nationalisten? Vervolgens: hoe ontwikkelde de nationalistische ideologie zich binnen Duitsland? Tenslotte is de vraag hoe de contacten tussen Duitsland en de Vlaamse Beweging verliepen.

FASE A: VORMING EN VERBREIDING VAN HET DUIJTS-NATIONALISME EN EERSTE CONTACTEN MET DE VLAAMSE BEWEGING (1740-1880)

Het Duitse Rijk na 1870 was het verlengstuk van de Pruisische machts-politiek die reeds lang vóór de eenmaking bestond. Daarom is het van groot belang om in te zien dat het verhaal van Pruisen er één was van voortdurende uitdeining. Bekijken we eerst fase A. Pruisen evolueerde tijdens het regnum van Frederik de Grote (1740-1786) van een betrekkelijk onbeduidend vorstendom tot een ware Oost-Europese groot-

⁶ Die Schriftleitung, "Die Kohlenbergbau in den Kämpen und Zukunft des vlamschen Nordbelgiens", *Germania*, december 1903, p. 131 e.v.

macht. Het cruciale punt, voor dit onderzoek althans, bevindt zich tijdens en na de napoleontische oorlogen. Het was immers op het Congres van Wenen (1814-1815) dat Pruisen het Rijnland verkreeg. Vanaf dat moment grensde het Koninkrijk aan Frankrijk en aan de Nederlanden. Bovendien waren het diezelfde napoleontische oorlogen die de nieuwe, nationalistische ideologie verspreidden en populariseerden. Taal werd op dat moment voor de eerste maal in de Duitse geschiedenis een unificerende factor tussen de disparate vorstendommen. Het besef van die taaleenheid werd geschraagd door de nationalistische theorie.⁷ Meerbepaald mensen als Herder en Fichte (*Reden an die Deutsche Nation*, 1808) gaven het (Duitse) nationalisme een theoretische onderbouw. Volgens Fichte stond enkel de Germaanse cultuur in een waar contact met de Rede. De Franse cultuur werd daarentegen oppervlakkig genoemd. Er werd dus een normatief karakter aan de taal toegekend.⁸

Een enorm belangrijke, maar vaak over het hoofd geziene zienswijze vinden we terug bij de "vader van het Duitse nationalisme", E.M. Arndt. Hij verklaarde dat overal waar er Duits of Vlaams gesproken werd, Duitsland lag. De woorden werden uitgesproken in 1813.⁹ Met andere woorden: Arndt predikte de congruentie van taal- en staatsgrenzen in België nog vóór België bestond en als dusdanig vóór het ontstaan van de Vlaamse Beweging (°1840). Een enorm belangrijke stelling dus die beslist niet uit het oog verloren mag worden, met het oog op de bestudering van de *Flamenpolitik*. Nog vóór de napoleontische oorlogen beslecht waren, stelden Duitse nationalist en imperialisten een onverzoenlijkheid tussen Germanen- en Romanendom vast. Die twee moesten dan, onder andere in België, door een vaste grens gescheiden worden.

⁷ M. FOUCAULT verwoordde het als volgt: "Les dernières années du XVIIIe siècle sont rompues par une discontinuité symétrique de celle qui avait brisé, au début du XVIIe, la pensée de la Renaissance (...) Pour une archéologie du savoir cette ouverture profonde dans la nappe des continuités, si elle doit être analysée et minutieusement, ne peut être "expliquée" ni même recueillie en une parole unique. Elle est un événement radical (...) ", *Les Mots et les choses : une archéologie des sciences humaines*, Parijs, 1966, p. 229; MAH, H., *Enlightenment Phantasies, Cultural Identity in France and Germany (1750-1914)*, New York, 2003, p. 60-65.

⁸ NURDIN, J., *L'idée de l'Europe dans la Pensée allemande à l'Epoque Bismarckienne*, Metz, 1978, p. 27; Voor het oorspronkelijke werk, zie FICHTE, J., *Reden an die Deutsche Nation*, Leipzig, 1808.

⁹ DOLDERER, W., *Um sprache und Volkstum: Deutsche Belgienbilder im nationalen Diskurs*, KOLL, J., *Nationale Bewegungen in Belgien: ein historischer Überblick*, München-Berlijn, 2005, p. 155; KOHN, H., "Nationalism in the Low Countries", *The Review of politics*, Vol. 19, nr. 2, april 1957, p. 169.

Op dit Duitse nationalisme entten zich nu drie andere factoren. Ten eerste was er vanaf het midden van de 19de eeuw de 'rassenkunde', die door velen als een fatsoenlijke en eerbare wetenschap beschouwd werd. Basiswerken hierin waren *Essai Sur l'Inégalité des Races* van de Gobineau (1853), *On The Origin of Species* van Darwin (1859) en *Die Grundlagen des Neunzehnten Jahrhunderts* (1899) van H.S. Chamberlain. Die laatste was de in het Verenigd Koninkrijk wonende schoonzoon van Wagner. Het werk van Darwin lijkt hier op het eerste gezicht de vreemde eend in de bijt te zijn, maar de invloed ervan mag beslist niet onderschat worden.¹⁰ In de rassenkunde meenden velen immers de vertaling te zien bij mensen van de natuurlijke selectie bij dieren. Waar men in de natuur dan een *struggle for life* had, werd dit in de maatschappij een strijd tussen zwakkere en sterkere rassen. Zo'n denken 'legitimeerde' het onderdrukken of zelfs het uitroeien van 'zwakkere' rassen. Sommigen bezagen dit als een filantropische daad. Voor hen vormde het de basis waarop een harmonieuze, gezonde maatschappij gegrondvest diende te zijn. Deze theorie gaf overigens ook een wetenschappelijk cachet aan militarisme (nodig om het ras te verdedigen) en aan de autocratie. Het bloed zou, zagezegd, het meest zuiver gebleven zijn in de hogere standen.¹¹ Deze rassenkunde werd vanaf het midden van de 19de eeuw de verklaringsgrond van en de legitimering voor het extreme nationalisme.

Daarbij kwam nog een tweede dimensie, die hier nauw verband mee houdt. Het gaat hier om het concept 'Lebensraum'. Het idee bestond in academische milieus vanaf de jaren 1860 en werd in 1901 gepopulariseerd door de geograaf Friedrich Ratzel.¹² Kort gezegd had volgens die theorie het (sterke) ras nood aan voldoende geografische ruimte om te gedijen en te overleven. Desnoods moesten 'minderwaardige' rassen en volkeren daarvoor wijken. Bij de term *Lebensraum* zullen velen denken aan de beruchte "Drang nach Osten", zoals die bij Hitler naar voren zou komen. Nochtans is dit concept allerm minst beperkt tot de steppen van de Oeral. De visie kon ook in het westen, voor wat de Nederlanden betreft, gebruikt worden. Eveneens was het concept bruikbaar voor een oriëntatie op de anglofone wereld (meer bepaald op de wereldzeeën). In de context van een toenemende Brits-Duitse rivaliteit na 1900 was dat zeker niet onbelangrijk.

¹⁰ WEIKART, R. "The Origins of Social Darwinism in Germany, 1859-1895", *Journal of the History of Ideas*, Vol. 54, nr. 3, juli 1993, p. 469-488 en, van dezelfde auteur, "Progress through Racial Extermination: Social Darwinism, Eugenics, and Pacifism in Germany, 1860-1918", *German Studies Review*, Vol. 26, nr. 2, mei 2003, p. 273-294.

¹¹ WEIKART, R., *Ibidem*, p. 279; p. 283-284.

¹² *Ibidem*.

Een ander, nieuw idee in dit drieluik had eveneens te maken met gebiedsuitbreiding. We hebben het hier over 'Mitteleuropa'. Om dit te begrijpen moeten we kijken naar het ontstaan van het *Zollverein* (°1834), de economische unie die de politieke unie van Duitsland voorafging. Pruisen heeft in feite gedurende de 19de eeuw stelselmatig de staten rondom zich tot satellieten herleid, hoewel er nog interne oorlogen bestonden tot aan de vooravond van de Duitse eenmaking. De oorlog van 1866 waarbij *grosso modo* de Zuid-Duitse staten (en Oostenrijk) tegenover de Noord-Duitse kwamen te staan vormt daar een mooi voorbeeld van. Het concept van het *Zollverein* gaf aanleiding tot de gedachte aan een Duits *Mitteleuropa*. *Mitteleuropa* was in feite niets meer of minder dan het Duitse *Zollverein* op Europese schaal toegepast. Hier echter zou niet Pruisen, maar wel zijn politieke verlengstuk Duitsland het zwaartepunt vormen. Andere Europese staten zouden – net als de Duitse vorstendommen voordien ten aanzien van Pruisen – eerst economisch en vervolgens politiek in het Rijk geïntegreerd worden.¹³

Het *Mitteleuropa*-idee gaf dan weer op zijn beurt een impuls aan het koloniale imperialisme. Dit concept was min of meer een logisch verlengstuk van het vorige geweest en ontstond in de jaren 1840. Volgens deze ideologie had Duitsland niet alleen het recht (en de plicht) op de verwerving van levensruimte binnen Europa. Ook overzee moest het naar afzetmarkten zoeken. Naarmate de eeuw vorderde werd dit kolonialisme trouwens meer en meer etnisch ingevuld. De kolonies moesten gebieden zijn waarin een zuiver *Deutschtum* bewaard kon worden.¹⁴ Tot daar een bondig overzicht – het is immers op deze korte ruimte onmogelijk om werkelijk alle finesses van het verhaal te schetsen – van de eerste fase in de ontwikkeling.

Al deze ideeën begonnen op te borrelen vanaf het midden van de 19de eeuw en zouden, naarmate de Duitse eenmaking dichterbij kwam, sterker en sterker verspreid raken. Ze raakten ook in toenemende mate met elkaar verstrengeld. Duitse academici, filologen, juristen, historici, geestelijken en geografen spraken dan bijvoorbeeld over het "doorbreken van het artificiële Congres van Wenen" of over de eenmaking van

¹³ VOS, L., *Het Wortelstelsel van het kapitalisme*, Tilburg, 1972, p. 191-193; SMITH, D.W., "The ideology of German colonialism (1840-1906)", *Journal of modern history*, Vol. 46, nr. 4, december 1974, p. 648.

¹⁴ SMITH, D.W., *Op. Cit.*, p. 641-662; WALKENHORST, P., *Nation-Volk-Rasse, Radikaler Nationalismus im Deutschen Kaiserreich (1890-1914)*, Göttingen, 2007, p. 168-172.

Europa onder de "bezielende kracht van het Germanisme". Sommigen wensten Europa opnieuw te verdelen, ditmaal niet in klassieke staten, maar wel in *Völkershafien*. Anders gezegd: in etnische regiostatens, waaronder ook Vlaanderen. Ook hier dus blijkt de soevereiniteitsidee binnen de Duits-nationalistische Beweging ouder te zijn dan die binnen de Vlaamse Beweging.¹⁵

De scheidslijn tussen mythologie enerzijds en realiteit anderzijds bleek rondom de Duitse eenmaking (1870) zeer vaag te worden. Wie dat niet gelooft, moet er Wagner in die fase van zijn leven op nalezen. Ernstige gedachten omtrent een politieke, Europese eenmaking werden door hem verweven met ideeën als de regeneratie van Europa door Noords Bloed of het motief van Siegfried als Duitse held en Verlosser.¹⁶ Belangrijk was ook het denken van de zeer invloedrijke Heinrich von Treitschke, die in navolging van de 'wetenschappelijke rassenkunde' het antisemitisme en het primaat van de machtspolitiek op empirische gronden zou gaan theoretiseren.¹⁷

Zoals aangegeven, hebben we de veranderende positie van Pruisen en de ontwikkeling van het Duits-nationalisme van circa 1740 tot 1880 geschetst. Rest ons nog de vraag of er contacten waren tussen Duits-nationalisten en de Vlaamse Beweging in deze periode. Zij bestonden inderdaad en begonnen ongeveer omtrent 1840. Als dusdanig kunnen ze even oud als genoemd worden de Vlaamse Beweging zelf. Aanvankelijk onder het mom van louter filologische interesse zochten de Duitse nationalisten hier te lande contacten met de Vlaamse Beweging. Bijna onmiddellijk werd er de notie van 'stamverwantschap' aan toegevoegd. We onderscheiden in dat opzicht twee *intense* contactperiodes. De eerste van 1840 tot 1848, de tweede van 1855 tot 1869. Deze 'Alduitsers', 'Groot-Duitsers' of 'pangermanisten' gaven telkens tijdschriften uit: *De Broederhand* in de jaren 1840 en *Der Pangermane* in de jaren 1850 en 1860 waren de belangrijkste.¹⁸ Maar waar liep het dan fout? Zeker waren de interne gebeurtenissen in Duitsland zowel in 1848 (revolutie) als omtrent 1870 voor de Groot-Duitsers niet van die aard om zich erg veel om het buitenland te

¹⁵ NURDIN, J., *Op. Cit.*, p. 132 e.v.

¹⁶ *Ibidem*, p. 657 e.v.

¹⁷ WALKENHORST, P., *Op. Cit.*, p. 119-128.

¹⁸ DEPREZ, A., VANACKER, H., *Bibliografie van de Vlaamse Tijdschriften in de Negentiende Eeuw, De Broederhand (1845-1847) en Der Pangermane-Der Germane (1859-1862)*, Gent, 1988, p. 10 e.v.

bekommeren.¹⁹ Maar minstens even belangrijk was het fundamentele verschil in basishouding tussen de pangermanisten en de Vlaamse Beweging. Zo meenden verscheidene Duitse imperialisten – vernomen we hier even de uit Praag afkomstige publicist Kuranda – dat de Vlamingen het Nederlands beter zouden inruilen voor het Hoogduits.²⁰ Het hoeft geen betoog dat zo iets niet in goede aarde viel bij de flaminganten. Anderzijds betoogden de Duitse imperialisten dat de Nederlanden, of tenminste Vlaanderen, “wederom” bij Duitsland moest aangesloten worden. Dat was natuurlijk volkomen in tegenpraak met het vaderlandslievende karakter van de jonge, Vlaamse Beweging. De afkeer van het Franse annexionisme bracht de Vlaamsgezinden dichter bij Duitsland, maar een openlijk annexatiestreven van de Duitsers verwijderde hen ervan.

Vlamingen waren voor die Duitsers daarentegen niet alleen Germanen, maar zelfs Duitsers. In het “Germaanse Vlaanderen” waren de Duitsers zogezegd nog ‘echt’ zuiver van zeden (en bloed) gebleven. De pangermanisten herdefinieerden België in termen van een wereld-historische strijd tussen Germanisme en Romanisme. Toen de Duitse dichteres Ida von Düringsfeld in de jaren 1850 Vlaanderen bezocht, meende ze dat Vlaanderen van geluk mocht spreken dat de Belgische staat op Franse leest geschoeid was. Dat dwong de Vlamingen immers tot een heilzame overlevingsstrijd.²¹ Hier zien we hoe nationalisme, sociaal-darwinisme en rassenkunde met elkaar gecombineerd werden.

Overigens werden in het beginstadium van de Duits-Vlaamse contacten reeds strategische motieven aangehaald die de interesse voor onze streken rechtvaardigden. Zo spraken de Duitsers over “onze” Rijnmondingen en -havens die wederom Duits moesten worden. Niet enkel verwijzingen taal- of stamverwantschap speelden een rol hierin, ook historische argumenten – te weten het bestaan van het Heilig Roomse Rijk – werden gretig aangehaald. Vraag was dan natuurlijk of men hetzij Vlaanderen, België of de hele Nederlanden in het Rijk wenste te incorporeren. Vanuit geschiedkundig oogpunt behoorde immers

¹⁹ BEHETS, J., “Het Germanisme in de Vlaamse Beweging (1840-1848), 2de deel (1845-1848)”, *Wetenschappelijke Tijdingen*, Jaargang 20, n° 5, juni 1960, kol. 209; “Die revolutionäre Unruhe des Jahres 1848 in Deutschland wirkte (...) störend, und auf dem Sängerkriegstret in Antwerpen 1851 war er das letztemal daß deutsche Vereine aus Aachen, Köln und Bonn empfangen wurden”, zie OSZWALD, R.P., *Deutsch-niederländische Symphonie*, Wolfshagen-Scharbeuß, 1937, p. 158-159.

²⁰ BEHETS, J., *Ibidem*, kol. 201-208.

²¹ DOLDERER W., “Duits-Vlaamse betrekkingen”, *NEVB*, Tiel, 1998, p. 998-1001.

niet alleen Nederlandstalig België, maar heel de *Bourgondische Kreis* – met inbegrip van de Romaans-Belgische streken en Noord-Nederland – tot het oude Duitse Rijk. Deze vraag riep onenigheid op. Zelfs in Wereldoorlog I zijn de Duitsers er, terloops gezegd, niet uitgekomen, welke delen van België nu precies tot het Rijk moesten gaan behoren.²²

FASE B: DE LAGE LANDEN KOMEN IN HET VIZIER VAN HET MILITAIR-INDUSTRIËLE COMPLEX (1880-1914)

Fase B nu kunnen we zonder twijfel omschrijven als de cruciale fase. Vanaf 1870 zouden de Duitse hogere kringen het imperialisme, nationalisme en rassenkundige motieven geleidelijk aan absorberen. Tien jaar later zou een militair-industrieel complex tot stand komen. Waarom? Ten eerste moeten we erop wijzen dat in deze periode nieuwe organisaties die zich als 'bovenpartijdig' voordeden ontstonden. De drie belangrijkste hiervan waren het *Koloniallgesellschaft* (K.G.) in 1887, het *Alldeutscher Verband* (A.D.V.) in 1894 en het *Flottenverein* (F.V.) in 1897. Deze laatste organisatie ontstond naar aanleiding van de stemming van de vlootwetten rondom de eeuwwende. Voor geldinzameling was een appel aan de massa nodig. Niet zonder succes: de organisatie zou in 1913 1,3 miljoen leden tellen.²³ Het A.D.V. verenigde in zich een continentaal-imperialistische en een koloniale strekking. In Duitsland was er immers een groot koloniaal ongenoegen ontstaan. Vooral tegen het Verenigd Koninkrijk dat oneindig meer kolonies bezat dan het *Reich*, bestond in *alldeutsche* kringen een enorme afgunst. Duitsland, dat als speler op het koloniale veld te laat was gekomen, had daar inderdaad bitter weinig tegenover te stellen.²⁴ Die anti-Engelsgezindheid is trouwens ook terug te vinden in het F.V. De hele vlootbouw was gericht op concurrentie met het Verenigd Koninkrijk.

Op zich beschouwd betekent het loutere bestaan van ultra-nationalistische koepelorganisaties niet veel. Ook katholieken en socialisten richtten hun propaganda-verenigingen op en ook andere landen ken-

²² Deze ideeën leefden overigens zeker niet alleen bij radicale nationalistten. Ook Koning Ludwig I van Beieren verklaarde dat Nederlanders en Vlamingen slechts Duitsers waren, zie KOHN, H., *Op. Cit.*, p. 163.

²³ ELEY, G., "Reshaping the right: radical nationalism and the German Navy League (1898-1908)", *The Historical Journal*, Vol. 21, nr. 2, juni 1978, p. 330.

²⁴ EPKENHANS, M., "Krupp and the Imperial German Navy, (1898-1914): A Reassessment", *The Journal of military history*, Vol. 64, nr. 2, april 2000, p. 335-369; DECORTE, B., *Het Tijdschrift Germania (1898-1905) in het kader van de Vlaams-Duitse betrekkingen*. (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), Leuven, 1982, p. 303 e.v.

den gelijkaardige fenomenen. Maar in Duitsland hadden organisaties als het A.D.V. en het F.V. zoveel invloed dat we ze als *halbstaatlich* kunnen omschrijven. Zij zouden geïntegreerd worden in een militair-industrieel complex. Zeer duidelijk is dit voor het F.V. dat een louter verlengstuk was van het *Reichsmarine-Amt*.²⁵

Maar wat wordt nu precies bedoeld met dit militair-industrieel complex en waarom kwam dit tot stand? Hiervoor moeten we kijken naar de evolutie van het kapitalisme zelf. Ook moet de ontwikkeling van het leger en met name de vlootbouw onderzocht worden. In de jaren 1870 was de Duitse vloot nog een verzamelde hoop museumstukken. Zij had geen rol van betekenis gespeeld in de Frans-Duitse oorlog en de laatste, grote zeeslag dateerde al van 1866. In vlootkringen heerste een zeker revanchisme: men wilde het landleger bijbenen. Eén van de spilfiguren in de renaissance van de marine was de latere majoor von Tirpitz, toen een ambitieuze jonge officier. Zijn moderniseringsplannen zouden vanaf 1889 de steun van Wilhelm II krijgen.²⁶

Maar om zulk een duur project – het bouwen van een grote en moderne vloot – te verwezenlijken moest het Rijk een beroep kunnen doen op zowel de agrarische en conservatieve *Junkers*, als de meer vooruitstrevende industriëlen. De ene groep had voornamelijk in het oosten van het Rijk zijn machtsbasis, de tweede stond dan weer sterk in het Rijnland. Het antagonisme tussen de twee machtsblokken was na de *Krach* van 1873 stelselmatig versterkt. De industrie zou zich gedurende de komende decennia vrij goed herstellen. Nieuwe sectoren als de petrochemie en de elektriciteit werden aangeboord. De *Junkers* daarentegen bleven op hun honger zitten. De import van Amerikaans graan steeg in de periode van 1860 tot 1890 exponentieel en bedreigde hun machtsbasis.²⁷

²⁵ Het A.D.V. en het F.V. waren overigens slechts de twee belangrijkste organisaties in een tijdperk waarin enorm veel nationalistische organisaties het licht zagen, waarvan de invloed van sommige doorliep tot het N-S-tijdperk, zie o.a. PHELPS, R.H., "Before Hitler came", *The Journal of Modern History*, Vol. 35, nr. 3, september 1963, p. 245-261; DECORTE, B., *Op. Cit.*, Leuven, 1982, p. 6 (voor de *Bund der Germanen* en de *Odin-Vereinigung*); GOODRICK-CLARKE, N., *The Occult Roots of Nazism: The Ariosophists of Austria and Germany 1890-1935*, Wellingborough, 1985, p. 144; MEES, B., "Hitler and 'Germanentum'", *Journal of Contemporary History*, Vol. 39, nr. 2, april 2004, p. 255-270.

²⁶ Wie er de Grondwet van het Duitse Rijk op naleest, merkt hoe groot 's Keizers machten waren, zie Graf HUE DE GRAIS, *Handbuch der Verfassung und Verwaltung in Preußen und dem Deutschen Reiche*, Berlijn, 1914, p. 29-30. Het is dus niet zo dat de Keizer door het oprichten van nieuwe instanties een persoonlijke politiek voerde, die de Grondwet te buiten ging.

²⁷ VOS, L., *Op. Cit.*, p. 170-171.

Niet verwonderlijk dus dat ze om hoge tolmuren vroegen, terwijl de industriëlen zoveel mogelijk vrijhandel eisten. Het compromis werd in 1897 gevonden door de Pruisische Minister van Financiën, Miquel: de *Sammlungspolitik*. Maar wat betekende dit nu in de praktijk? Welnu, enerzijds verbonden de groot-industriëlen (verenigd in het *Centralverband Deutscher Industrieller*) zich ertoe om de tolmuren op graan toe te laten. In ruil verbonden de *Junkers* (verenigd in de *Bund der Landwirte*) zich ertoe de kredieten voor de vlootwetten te stemmen.²⁸ Op te merken valt dat net voor de grootindustrie en voor het grootkapitaal deze vlootwetten zeer gunstig waren. Het waren zij die er immers alle baat bij hebben om afzetmarkten te vinden. Hun fabrieken maakten trouwens ook de essentiële onderdelen voor de vlootbouw.

Nog een andere evolutie vond plaats binnen de ontwikkeling van het kapitalisme. Een sterke, monopolistische tendens greep immers om zich heen. Door een indirecte controle van het bankwezen kon de overheid de industrie, die zich in grote kartels verenigd had in een bepaalde richting stuwen. De *Reichsbank*, die voor ca. 60% door Pruisen gedomineerd werd, verleende kredieten aan de vier grote *D-Banken*.²⁹ De banken verstrekten op hun beurt leningen aan de industrie. Een systeem van interdependentie ontstond. Via de *Reichsbank* en het geconcentreerde bankenkapitaal hadden de Keizer en de Pruisische elite greep op de industrie. Men merkt dat ook wanneer men kijkt naar de Duitse lange-termijninvesteringen.³⁰

Rond 1910 was bijvoorbeeld 60% van de Belgische uitvoer op Duitsland gericht, de legplaatsen aan de haven van Antwerpen – een stad met een grote, Duitse kolonie – waren voor het grootste deel in Duitse handen en miljarden Reichsmarken werden in ons land geïnvesteerd. Een economische verstrengeling tussen Duitsland en België was dus reeds vóór Wereldoorlog I aanwezig en het was het Rijk dat zijn kleinere buur op economisch vlak subordineerde.³¹ Het militair-industrieel complex was een mes dat aan twee kanten sneed. De industriëlen stonden in nauw contact met het *Auswärtiges Amt* (om hun informatie te verkrijgen) en konden dus op hun beurt de Duitse politiek beïnvloeden. In dit geraffineerde systeem van wederzijdse indirecte, maar bestendige beïnvloeding waren de vernoemde koepelorga-

²⁸ DECORTE, B., *Op. Cit.*, p. 301-303.

²⁹ Met de vier *D-Banken* doelen we op de Deutsche Bank, de Dresdner-Bank, het Disconto-Gesellschaft en de Darmstädter-Bank.

³⁰ FEIS, H., *Europe: the world's banker (1870-1914)*, New York, 1974, p. 60-63.

³¹ *Ibidem*, p. 19-23; p. 51; p. 83-117; p. 160-169; WENDE, F., *Die belgische Frage in der deutschen politik des Ersten Weltkrieges*, Hamburg, 1969, p. 10-11; BITSCH, M.-T., *La Belgique entre la France et l'Allemagne*, Paris, 1994, p. 87-98.

nisaties van cruciaal belang. Het waren zij die niet alleen mensen van verscheidene afkomst verenigden maar ook de bevolking klaarstoomden voor de Duitse *Weltpolitik* ('sociaal imperialisme').

Ook in deze tweede periode waren er intensieve contacten met de Vlaamse Beweging. Na 1890 was de Duits-nationalistische belangstelling voor Vlaanderen door het verschijnen van het cryptische werk *Rembrandt als Erzieher* in 1891 wederom aangewakkerd.³² En ook nu weer richtten de pangermanisten een Duits-Vlaams tijdschrift op, ditmaal *Germania* getiteld. De term 'Duits-Vlaams' is hier zorgvuldig gebruikt. In de literatuur doet men vaak maar al te makkelijk uitschijnen dat (het tweetalige) *Germania* een Vlaams-Duits tijdschrift was.³³ Niets is echter minder waar. Het ging hem immers om een publicistisch bruggehoofd dat op initiatief van het *Alldeutscher Verband* tot stand gekomen was.³⁴ Gedurende zeven jaar – van 1898 tot 1905 – zou het maandblad te Brussel uitgegeven worden. Het is niet mogelijk in het kader van dit artikel exhaustief op de inhoud van het blad in te gaan. Wel kunnen we zeggen dat in *Germania* zeer diverse artikels aangetroffen worden. Zo waren er bijdragen die gingen over wetenschap, taal- en letterkunde en kunst. Anderzijds bevatte het tijdschrift ook stukken die over de rassenkunde of over het Groot-Duitse *Mitteleuropa* (en de rol van de Nederlanden daarin) handelden.

We kunnen stellen dat de rassenkunde ca. 1 à 5% van de inhoud innam, en het zuivere pangermanisme 10%. Maar het zijn net deze 10 à 15% die van tel zijn. Wanneer men zich louter bezighoudt met deze ideologische kern, kan men de rode draad, de boodschap zeg maar, van *Germania* achterhalen. Welnu, wat wilden deze Alduitsers aan de Vlamingen melden? De kern van de zaak was dat de Lage Landen zeggend om economische redenen een douane-unie, of zelfs een militair-politiek bondgenootschap met het Rijk moesten aangaan. De Vlaamse Beweging zou een cruciale rol spelen bij het cementeren van de betrekkingen tussen de Germaanse 'ras- en stamverwanten'. De Vlamingen moesten dan ook 'natuurlijkerwijs' aansluiting zoeken bij hun natuurlijke, Germaanse *Heimat*.³⁵

³² DECORTE, B., *Op. Cit.*, Leuven, 1982, p. 9-14; LANGBEHN, J., *Rembrandt als Erzieher/Von einem Deutschen*, Leipzig, 1891.

³³ DOLDERER, W., "Germania", *NEVB*, Tielt, 1998, p. 1289.

³⁴ SCHILLING, K., *Beiträge zu einer Geschichte des radikalen Nationalismus in der Wilhelminischen Ära (1890-1909)*, (onuitgegeven proefschrift), Keulen, 1968, p. 93-101.

³⁵ REISMANN-GRONE, TH., "Die deutschen Reichshäfen und das Zollbündnis mit den Niederlanden", *Germania II*, november 1899, p. 89-101 is hier het belangrijkste, maar verre van het enige, artikel over.

Opvallend is hier dat men niet zozeer de annexionistische trom roerde: duidelijk een tactische zet. Duitsland werd wel als de sterke broer in het oosten afgeschilderd, waarmee een belangengemeenschap gevormd diende te worden. Maar nergens werd opgeroepen tot de vernietiging van de Belgische staat.³⁶ Ook het inruilen van het Nederlands voor het Hoogduits werd niet meer verdedigd. Deze generatie pangermanisten kende duidelijk beter dan de vorige de gevoeligheden van de Vlaamse Beweging. Zeer belangrijk in dit tijdschrift was ook de virulente anti-Engelsgezindheid. Die werd nog aangesterkt door de Boerenoorlog (1899-1902). Talrijk waren de artikels over de "arme stamverwanten" in Zuid-Afrika. Telkens weer werd de "Britse roofgier" gehekeld.³⁷ Daarbij ging men overigens lijnrecht in tegen de officiële, Duitse politiek, die op dat vlak veel terughoudender was. Achter die schijnbaar nobele bedoelingen van de *Alduitsers* gingen echter propagandistische doeleinden schuil. Nederland immers, zo suggereerden ze, had kolonies. Zou het die bij een internationaal conflict kunnen verdedigen? En wat met België, wanneer het eenmaal het Kroondomein van Congo verworven had? Moesten beide landen zich niet reeds vóór het uitbreken van een Duits-Engelse oorlog op het oosten oriënteren?³⁸ *Germania* was in principe wel een "tijdschrift voor de Vlaamse Beweging", maar in werkelijkheid deed het een appel aan alle 'Nederduitsers', Noord-Nederlanders inbegrepen dus.

VOORoorlogse factoren

Germania mocht dan wat roemloos van het toneel verdwenen zijn in 1905, het gedachtegoed dat erin vertolkt werd, allerminst. Fase C, de fase van het actieve imperialisme, bracht de Duits-Vlaamse contacten

³⁶ Doorheen de jaargangen van *Germania* zijn er talloze artikels op te tekenen die over *Mitteleuropa* handelden, zo bijvoorbeeld REISMANN-GRONE, TH., "Slaven, Germanen und Briten", *Germania I*, januari 1899, p. 214-215; VON DER STRANTZ, K. "Die Friedensliebe des europäischen Festlandes und der angelsächsische Kriegsmut", *Germania II*, mei 1900 en juni 1900, resp. p. 467-480 en p. 531-535; HALBERTSMA, H.P.N., "Über eventuelle Bündnisse", *Germania III*, september 1901, p. 759-764.

³⁷ Zie bijvoorbeeld GERSTENHAUER, M.R., "Ueber den Gebrauch der Bezeichnung "Nederduits" in Südafrika", *Germania I*, september 1899, p. 767-775; VON ZIEGESAR, A.J.A., "Russland und die Transvaalfrage", *Germania II*, oktober 1899, p. 33-35; VON ZIEGESAR, A.J.A., "Englische Gaunerstücke", *Germania II*, november 1899, p. 113-116; X.Y., "Fürst Bismarck und die Büren", *Germania II*, januari 1900.

³⁸ Dit standpunt werd bijvoorbeeld verdedigd in Red., "Wat willen de alduitsers?", *Germania II*, september 1900, p. 763 e.v.

weer prominent op de voorgrond. Ditmaal onder de noemer *Flamenpolitik* als deel van een ruimere *Niederlandepolitik*.

Voor de goede orde past het om nog enkele belangrijke gebeurtenissen in de aanloop naar Wereldoorlog I aan te stippen. Het is hier niet de plaats om in te gaan op de causaliteit van de oorlog. Nochtans kunnen we zeer duidelijk stellen dat Duitsland mede omwille van zijn eigen, falende alliantiepolitiek zichzelf met de rug tegen de muur geplaatst had. Met name het loslaten van de alliantie met Rusland in 1890 verdient daarin een bijzondere aandacht. Het bondgenootschap waartegen het Rijk omstreeks 1907 te staan kwam, de franco-Brits-Russische *entente*, was wel nog uiterst informeel en zwak. Maar het zou net de oorlog zijn die deze alliantie zou cementeren. Oorlogen hebben nu eenmaal de nevenwerking dat ze losse bondgenootschappen hechter kunnen maken en anderzijds zwakke bondgenootschappen kunnen vernietigen. De triple-alliantie bijvoorbeeld (Duitsland-Oostenrijk-Hongarije-Italië) viel bij het uitbreken van de oorlog uiteen door desertie van Italië.

Belangrijk om te vermelden is ook de argwaan in de jaren die de oorlog voorafgegaan zijn, tussen België en Nederland. Dit gegeven stond, samen met de neutraliteit van de landen, een defensieve samenwerking in de weg. Niet dat er geen pogingen werden ondernomen in die richting. Maar telkens liep het spaak, ook bij de Commissie die in het Parlement werd opgericht "ter behartiging van de belangen die beide landen aangaan".³⁹ Terloops gezegd, hier zien we reeds – uiterst embryonaal, dat wel – de ideologische grondslagen voor latere projecten als de Belgisch-Luxemburgse Economische Unie (B.L.E.U.) en de Benelux. Maar de geesten noch de tijd bleken er op dat moment rijp voor.

Van 1891 tot 1905 heeft het Duitse hoofd van de Generale Staf, Alfred von Schlieffen, zich beziggehouden met het vraagstuk van een tweefrontenoorlog. De Duitse krijgspplannen voorzagen sedert 1897 in een schending van de Belgische, Luxemburgse en Nederlandse neutraliteit. Zo wilde men het Franse leger omcirkelen. Om verschillende redenen konden de Duitsers echter niet rekenen op de zo verhoopte Nederlandse welwillendheid. Anders gezegd: Nederland zou zijn neutraliteit verdedigen en dat wist men te Berlijn.⁴⁰ In 1906 werd von

³⁹ DUMOULIN, M. "Het ontluiken van de twintigste eeuw (1905-1918)", DUMOULIN, M., GERARD, E., VAN DEN WIJNGAERT, M., DUJARDIN, V., *Nieuwe Geschiedenis van België II (1905-1950)*, Brussel, 2006, p. 765-769; p. 780-781.

⁴⁰ Het Von Schlieffenplan was een werk van lange adem geweest: tot 1891 geloofde de oudere generatie (Von Waldersee, Von Moltke de oudere) in een 'Rusland-eers' strategie. In 1892 werd deze strategie radicaal omgegooid: eerst zou Frankrijk moeten worden ver-

Moltke, de neef van de overwinnaar van Sedan (1870), het nieuwe hoofd van de Generale Staf. Die schrapte in 1909 de geplande doortocht door Nederland en zou in augustus 1914 het von Schlieffenplan doorvoeren, zonder de neutraliteit van Nederlands Limburg te schenden.⁴¹

Sommigen menen dat deze tactiek verantwoordelijk was voor het mislukken van het hele plan. Maar minstens even belangrijk voor deze studie is een ander effect van die beslissing. Toen Kanselier van Bethmann-Hollweg in september 1914 de Duitse *Kriegsziele* op papier zette, werd ook hij gedwongen om met deze nieuwe situatie rekening te houden. Wat het onbezette Nederland betrof, noteerde Bethmann-Hollweg dat het belangrijk was om dat land in een inniger verhouding met Duitsland te brengen. Hij achtte het dan ook de moeite waard om te onderzoeken of Antwerpen niet kon worden betrokken in een soort ruilhandel met Nederland. Een Duitse gift van Antwerpen, in ruil voor het intreden van Nederland in de Germaanse invloedssfeer scheen hem een nuttige denkpiste toe. Er moest toch iets ondernomen worden om de *Unsinn* van de Nederlandse neutraliteit ongedaan te maken?⁴²

Even belangrijk was zijn volgende en complementaire denkpiste: Antwerpen met een Duits bezettingsrecht – net als de kanaalhavens trouwens – van waaruit een corridor zou lopen naar Luik. Deze corridor zou België in tweeën splijten en het des te makkelijker maken voor de Duitse bezetter om, ten bate van de Vlamingen, de Kempische steenkoolmijnen te ontginnen. Bethmann-Hollweg had het zo niet opgetekend, maar dat was wel wat er gebeuren zou.

Het landleger nu stond beslist niet alleen met zijn aanvalsplannen. Zeer groot ook was de invloed van de *Reichsmarine* en gigantisch waren de budgetten die naar opeenvolgende vlootinvesteringen gevloeid

slagen, daarna pas Rusland. In augustus 1897 opperde Schlieffen voor het eerst de idee om Frankrijk via België, Zuid-Nederland en Luxemburg aan te vallen, om op die manier de Franse vestingen te omzeilen. Aan dit plan werd nog jaren gesleuteld door de Duitse militaire staf. In januari 1906 gaf Schlieffen zijn *Grosse Denkschrift* door aan von Moltke de jongere, zie HERWIG, H.H., "Germany and the 'short-war' illusion: towards a new interpretation?", *The Journal of Military History*, Vol. 66, nr. 3, juli 2002, p. 683-684.

⁴¹ RITTER, G., *Der Schlieffen Plan: Kritik eines Mythos*, München, 1956, p. 90; FISCHER, F., *Griff nach der Weltmacht*, Leipzig, 1961, p. 49; FISCHER, F., *Krieg der Illusionen*, Düsseldorf, 1969, p. 568; TUYLL, H., "The Dutch Mobilization of 1914: Reading the Enemy's Intentions", *The Journal of Military History*, Vol. 64, nr. 3, juli 2000, p. 719.

⁴² FISCHER, F., *Griff nach der Weltmacht*, Leipzig, 1961, p. 111; Wilhelm II had de gedachte aan een Nederlandse neutraliteit in oorlogstijd jaren vóór de oorlog zo bestempeld, zie SCHILLING, K., *Op. Cit.*, *Anhang II, Abschnitt D* (niet gepagineerd).

waren. Die marine had ook een uitgesproken offensief doel: het Verenigd Koninkrijk succesrijk op zee bekampen. Enkel beschikte de *Reichsmarine* niet over uitvalsbasisen. Daarom overdacht Tirpitz reeds voor de oorlog een verbond met een kleine, maritieme natie. Denemarken kwam in aanmerking, maar beter nog zou België of Nederland – of wie weet beide – geweest zijn.⁴³ Rond de eeuwwisseling had de Duitse Marine zelfs een plan ontworpen om nog voor het uitbreken van de vijandigheden zich meester te maken van Antwerpen en de Westerschelde. Bij het dagen van de ochtend, zouden de regeringen van Brussel en Den Haag voor een *fait accompli* gesteld worden. Het nogal Jules Verne-achtige plan ging uiteindelijk niet door, omdat het technisch onuitvoerbaar bleek. Wat heet: België zou dan zo vriendelijk moeten zijn om de lichten op de Schelde te doven, de boeien er weg te halen en de forten van Antwerpen zonder slag of stoot te laten vallen. Maar de interesse van de marine bleef.⁴⁴ En wie marine zegt, zegt ook *Flottenverein*. Daar waren trouwens ‘Nederduitsvoelende’ kringen aanwezig.⁴⁵ Sommigen, ook officieren, dachten er rond de eeuwwisseling al aan om de Vlamingen voor zich te winnen door Nederlands op de Duitse vloot in te voeren.⁴⁶ Volgens zijn memoires wou Tirpitz zelfs bij het uitbreken van de oorlog een “onafhankelijk Vlaanderen” (uiteraard onder Duitse controle) realiseren.⁴⁷ Het is niet ondenkbaar dat A.D.V.-kringen hem jaren voordien al op het belang van de Vlaamse Beweging gewezen hadden. Het blijkt immers dat vooraanstaande leden van het *Verband* welgekome gasten waren in de hoogste kringen van het leger en de marine.⁴⁸

⁴³ In zijn memoires bekleog Tirpitz er zich met name over dat het de Duitse diplomatie niet gelukt was om een alliantiepolitiek te combineren met een vlootpolitiek, wat hij nochtans noodzakelijk achtte om zijn [oorlogs]doelen te verwezenlijken. Alles, zo meende Tirpitz, moest in het werk gesteld worden om [voor de oorlog] de vriendschap te bewerkstelligen van één van Duitslands kleine buurstaten. In dat opzicht vermeldde hij Denemarken (van meer nut dan Oostenrijk-Hongarije volgens hem), Nederland en de Scandinavische landen., TIRPITZ, A., *Mémoires du Grand-Admiral von Tirpitz*, Parijs, 1930, p. 195-196.

⁴⁴ STEINBERG, J., “A German plan for the invasion of Belgium and Holland, 1897”, *The historical journal*, Vol. 6, nr. 1, januari 1963, p. 107-119.

⁴⁵ I.e. mensen die meenden dat het Nederlands de commandotaal moest worden op de Duitse vloot.

⁴⁶ DECORTE, B., *Op. Cit.*, Leuven, 1982, p. 227.

⁴⁷ TIRPITZ, A., *Op. Cit.*, p. 195-196.

⁴⁸ Voor een vergadering van Reismann-Grone, sterke man achter het tijdschrift *Germania* met het drie hoge marine-officieren te Berlijn in 1912, zie DECORTE, B., *Op. Cit.*, p. 342-343; Voor een zeer belangrijke vergadering in 1913 waarbij Verbandsleider Claß geflankeerd door Marine-Admiraal Breusing een alliantie tussen het ADV en de BDI cementeerde, zie FISCHER, F., *Krieg der Illusionen*, Düsseldorf, 1969, p. 398-400.

FASE C: HET ACTIEVE IMPERIALISME EN DE DUITSE AVANCES NAAR DE VLAAMSE BEWEGING TOE (1914)

Vanaf augustus 1914 viel de scheidslijn tussen de doelstellingen van het Duitse Rijk en het semi-officieuze imperialisme weg. Dat de grote koepelorganisaties en het Rijk in wezen hetzelfde nastreefden, wordt helemaal duidelijk wanneer we de *Kriegsziele* van Claß, toenmalig leider van het A.D.V. erop nalezen. Net als de Kanselier opteerde hij voor een Duits *Mitteleuropa* met incorporatie van België en een Duits bezettingsrecht van de (kanaal)havens. Met die vraag stond hij niet alleen. Dat hij gesteund werd door de B.D.L. en het C.D.I. toont de volledige ideologische verstrengeling van het militair-industrieel complex aan. Gelijkaardige ideeën werden trouwens ook door andere prinses in het Rijk geformuleerd. Ludwig III van Beieren bijvoorbeeld schakelde zich al in het imperialistische discours in toen hij op 15 augustus 1914 onomwonden verklaarde dat België moest verdwijnen en dat de Rijnmondingen opnieuw Duits moesten worden.⁴⁹

We kunnen niet genoeg benadrukken dat dit complex sedert de jaren 1880 welhaast organisch tot stand gekomen was en in 1914 een imperialistisch circuit vormde waarin het grootkapitaal (industriëlen en banken), de traditionele landadel, nationalistische koepelorganisaties, leger en marine en het officiële Rijk zich in een bestendige verhouding bevonden.

We naderen stilaan het moment waarop 'een' *Flamenpolitik* tot stand komen zou. Uiterst interessant is, alvorens de aanleiding hiertoe te onderzoeken, een blik te werpen op de kaart. Wie op een kaart van België en Nederland twee horizontale en evenwijdige lijnen trekt, één lopende vanuit Brussel en één vanuit Rotterdam komt tot volgende conclusie. Alles wat de Duitsers in de Lage Landen interesseerde – de Belgische hoofdstad, de Rijnhavens, de kanaalhavens, de steenkoolmijnen, de verbinding daarvan met het Rijnland – was binnen deze perimeter van 150 km. gelegen. Welnu, volstond het dan niet voor de Duitsers om 50% van deze ruimte politiek⁵⁰ te beheersen om, mogelijkkerwijs, de héle Lage Landen in Duits vaarwater te brengen? De *Flamenpolitik* werd per slot van rekening ook gevoerd om Nederland binnen de Duitse invloedssfeer te brengen. Vanuit geopolitiek oogpunt bleek ze een uiterst efficiënt gebruik van de ruimte die het Rijk eind 1914 ter beschikking zou hebben.

⁴⁹ FISCHER, F., *Ibidem*, p. 111-115; p. 211-212.

⁵⁰ Het noorden van België met andere woorden.

De *Flamenpolitik* moet ook niet in een vacuüm bekeken worden. Duitsland heeft gedurende Wereldoorlog I geenszins gearzeld om een gelijkaardige politiek in andere landen te voeren. Het Rijk poogde buiten Europa zelfs moslims op te zetten tegen hun koloniale, Britse verdragers. In Europa voerde het dan weer een *Polenpolitik* en deinsde het er zelfs niet voor terug om subversieve, revolutionaire bewegingen (financieel) te ondersteunen.⁵¹ De Russische revolutie (1917) is daarvan het beste voorbeeld. Met andere woorden: de *Flamenpolitik* was een onderdeel van de *Niederlandepolitik*, die op zijn beurt een onderdeel was van een *Mitteleuropa-Politik* en van een *Weltpolitik*. Dat de Amerikaanse president Wilson in 1916 door de theorie van het "zelfbeschikkingsrecht der volkeren", onbedoeld, de *Flamenpolitik* een legitiem cachet gaf, mag ook geenszins onvermeld blijven.

Nochtans vertoont de *Flamenpolitik* opvallende, eigen kenmerken. Zij had, zoals we reeds zegden, het streven naar de administratieve scheiding van België als één van haar belangrijkste doelen. De *volledige* splitsing van België behoorde dan weer niet tot de Duitse doeleinden. De reden hiervan ligt voor de hand. Zolang het Rijk nog verwikkeld was in een oorlog met het Verenigd Koninkrijk en het een mogelijkheid wilde laten op een vrede-door-compromis, kon het (naar de buitenwereld toe) België niet vernietigen. Het Britse Rijk was immers – officieel althans – de oorlog begonnen om de Belgische neutraliteit en integriteit te bewaren. Niet alleen een compromisvrede met de Engelsen was lange tijd een optie, ook met België zelf heeft Duitsland dit in 1916 tevergeefs geprobeerd (*Sonderfriede* met Koning Albert I).⁵² Dat de uitvoering van de administratieve scheiding pas haar beslag kreeg het jaar daarop, zal wel geen toeval geweest zijn.

Nochtans is er gedurende de oorlog een moment geweest waarop een *Siegfriede* – en dus de vernietiging van België – wel degelijk tot het rijk der mogelijkheden leek te behoren. In de periode tussen 4 augustus 1914 en 12 september 1914 (slag aan de Marne) ging het de Duitse legers voor de wind. Dat Fransen en Britten verslagen zouden worden, was in die periode beslist niet onmogelijk. Vooral na de val van de forten van Luik (16 augustus 1914) was het optimisme in Duitse kringen (niet onterecht) bijzonder groot. Volgende vraag dringt zich op: heeft het Duitse Rijk in de periode tussen 16 augustus 1914 en de slag aan de Marne een soort *Flamenpolitik* in de meest radicale zin van het woord proberen door te voeren?

⁵¹ *Ibidem*, p. 140-166.

⁵² *Ibidem*.

Nieuwe onderzoeksresultaten lijken alvast in die richting te wijzen. Een lezenswaardig document daarover is bijvoorbeeld de Nederlandse *Tijd* van 28 augustus 1914. Daar stond dat vroeger dan wel een wantrouwen mocht heersen tegenover Duitsland in Nederland, maar dat die situatie door de oorlogstoestand volledig omgeslagen was. Door het opvangen van Duitse families die door de "Belgische barbaren" verjaagd waren, had Nederland zich een "ware vriend" van de Duitsers getoond. Terloops: dit bericht kwam van een correspondent uit het Rijnland en het motief over het vroegere Nederlandse wantrouwen dat omgeslagen was in vriendschap vonden we reeds terug in edities van *Germania* van omtrent de eeuwwisseling. Het commentaar van de correspondent van het dagblad sprak alleszins voor zich: "Er gaan vele stemmen op in Duitsland, die hopen dat Duitsland na de oorlog dankbaar zijn schuld zou aflossen door Antwerpen en geheel Vlaanderen 'dat toch al Nederlands is' aan Holland terug te geven".⁵³

Of wat te denken van volgend bericht uit het *Handelsblad* van 4 september 1914? We citeren: "de overwinnaars beloven Nederland allerlei materiële voordelen [...] als Duitsland wint zal ons Antwerpen en Belgisch Vlaanderen worden toegeworpen".⁵⁴ Wederom is dit een ware prefiguratie van plannen die pas later zouden worden opgesteld. Dat Antwerpen en Vlaanderen bovendien, net als bij Bethmann-Hollweg, apart besproken werden is al helemaal opzienbarend. Zodoende liep de eigenlijke, officiële *Flamenpolitik* achterop op ideeën die reeds bestonden. Niet alleen ging het om doeleinden op langere termijn, maar ook borrelden ze reeds in de augustusmaand van 1914 op. Men kan zich natuurlijk afvragen: waren Duitse propagandisten hier wel toe in staat? Het antwoord hierop moet ondubbelzinnig positief beantwoord worden. De persagitatie rondom een Duits-Nederlandse douane-unie (1898-1901) werd op gang gebracht door het tijdschrift *Germania*. Ze bereikte naast de Duitse Keizer alle Nederlandse dagbladen en lokte zelfs perspolemieken tot in Sint-Petersburg uit.⁵⁵

In de Nederlandse pers reageerde men eerder afwijzend op de Duitse toenaderingspogingen. Het *Amersfoortsch Dagblad* bijvoorbeeld meende dat de Nederlandse Leeuw geen hyena was.⁵⁶ De Friese *Leeuwarder Courant* stelde expliciet "niets te begeren".⁵⁷

⁵³ Artikel geciteerd in het stuk "Het oordeel der Duitsers over Holland", *De Nieuwe Koerier*, 29 augustus 1914, p. 6.

⁵⁴ Zoals geciteerd in "Wij begeren niets", *Leeuwarder Courant*, 5 september 1914, p. 6.

⁵⁵ SCHILLING, K., *Op. Cit.*, p. 107-108.

⁵⁶ "Uit de pers-Geen hyena", zie *Amersfoortsch Dagblad/De Eemlander*, 7 september 1914, p. 3.

⁵⁷ "Wij begeren niets", *Leeuwarder Courant*, 5 september 1914, p. 6.

Terwijl er tegenover Nederland al in augustus 1914 een pangermaanse persagitatie ontstond, was een radicale oplossing van de Vlaamse kwestie in het Duitse Rijk nog lang geen gemeengoed. Zo meenden verscheidene Duitse dagbladen omstreeks 20 augustus 1914 dat het Duits en het Frans nu de officiële talen van België konden worden. Drie dagen later telegrafeerde de Rijkskanselier aan de Gouverneur-Generaal hier te lande: "Gute Kenntnis des Französischen unbedingt notwendig". Op 26 augustus echter bleek een andere impuls gegeven te worden. In het nationaal-socialistische werk *Deutsch-Niederländische Symphonie* uit 1937 beschreef pangermanist R.P. Oszwald het contact dat hij – en we nemen aan dat hij wel niet op eigen houtje gehandeld heeft – gelegd had met von der Goltz (de toenmalige Gouverneur-Generaal) om in de Vlaamse provincies, naast het Duits, "nur das holländische" te gebruiken.⁵⁸ Opmerkelijk feit is dat Oszwald hier, net als de andere pangermanisten in de Nederlandse pers, Nederland en Vlaanderen door het adjectief *Hollands* verbond. Niet zonder reden ook, wat we vandaag *Flamenpolitik* noemen was slechts een onderdeel van de *Niederlandepolitik*. Op 2 september pas werd door de Rijkskanselier gewezen op de politieke betekenis van de Vlaamse Beweging, zonder dat er iets concreets geopperd werd. Vanaf eind 1914 werd de *Flamenpolitik* uitgetekend – uit december dateert de uitspraak van von Bissing "Belgien vernichten durch die Flamen" – om uiteindelijk pas vanaf 1916-17 te worden uitgevoerd. Zo lang duurde het ook om een (zeer klein) deel van de Vlaamse Beweging in pangermaans vaarwater te brengen.⁵⁹

DE DUITSE *NIEDERLANDEPOLITIK* ALS UITLOPER VAN EEN LANGETERMIJNTREND

Wat is nu het besluit bij dit alles? Zijn we nu dichter bij het formuleren van een genese van de *Flamenpolitik*? Wellicht wel. De theorieën omtrent een groot complot of een volkomen improvisatie zijn, zoals we zagen, foutief. Hetzelfde geldt voor de theorieën die stellen dat de *Flamenpolitik* beantwoordde aan wat de Vlaamse Beweging vóór 1914 nastreefde. Ook onderzoek naar een kleine kring van verantwoordelijken leverde tot nog toe niets op. Ook al zouden er trouwens bepaalde verantwoordelijken gevonden worden, vragen we ons af of het niet reductionistisch is om deze mensen in een soort vacuüm te bezien.

⁵⁸ OSZWALD, R.P., *Op. Cit.*, Wolfhagen-Scharbeuß, 1937, p. 180.

⁵⁹ WILS, L., *De lange weg van de naties in de Lage Landen*

De *Flamenpolitik* is in feite een etiket dat men later gekleefd heeft op een deel van de imperialistische politiek die Duitsland in het westen en meerbepaald tegenover de Nederlanden gevoerd heeft. Vandaar dat het voor een coherenter begripkader beter is te spreken van een *Niederlandepolitik*. Die maakt dan weer deel uit van een bredere *Mitteleuropa-* en *Weltpolitik*. Maar waarom nu voerde Duitsland deze politiek? Wat was de causaliteit van de genese? Ons inziens moet hiervoor op twee grote bewegingen worden gewezen. Allereerst is er sprake van een ideologische, economische en strategische trend op lange termijn. Zowel nationalistische, imperialistische, economische, geopolitieke als strategische motieven speelden hierin, zoals we aangegeven hebben, een rol.

Zij werden – ook door de evolutie van het kapitalisme – samengevoegd tot een min of meer coherent geheel dat we een militair-industrieel complex hebben genoemd. Daarbij namen het Duitse Rijk, het leger, de marine, de banken, de industriëlen, de *Junkers* en nationalistische koepelorganisaties sleutelposities in. Bovendien was er sedert 1840 een bestendige traditie van contacten tussen Duitse imperialisten en de Vlaamse Beweging ontstaan. In 1914 schoof deze langetermijntrend als het ware over de contextuele oorlogsdoeleinden: het verwezenlijken van een Duits *Mitteleuropa* en van een Duits *Groot-Nederland*. Voor het verwezenlijken van dit oorlogsdoel in het westen was de *Flamenpolitik* – gelet ook op de nationalistische en subversieve bewegingen die door Duitsland in andere landen werden aangemoedigd – de meest logische, of tenminste de minst onlogische keuze, die Duitsland gedurende de Eerste Wereldoorlog maakte.